

قرآن و پلورالیزم دینی

○ قرآن و پلورالیزم
○ محمدحسن قدردان قراملکی
○ کانون اندیشه جوان

○ محمد فاطمی

اکمیت دین خاص ۵ - تکرر مکاتب ۶ -
شمول‌گرایی.

آنچه در این نوشتار از پلورالیزم مدنظر است،
تعریف معروف و شایع آن است. به این معنا که
ادیان حق که انسان را به سوی ساحل هدایت و
صراط مستقیم رهنمون می‌سازند، منحصر به یک
آیین خاص مانند مسیحیت یا اسلام نمی‌شود،
بلکه هر یک از ادیان مختلف مستقلاً و در عرض
هم دین حق و صراط سعادت به‌شمار می‌آیند که
پیروان آن درحقیقت، گام در شریعة سعادت و
صراط مستقیم نهاده‌اند.

فصل یکم

مبانی قرآنی انحصار صراط مستقیم به

اسلام

مؤلف با استفاده از آیات و روایات، سیزده مبنا

را برای انحصار صراط مستقیم به اسلام برشمرده است:

- ۱- اخذ پیمان از پیامبران و امت‌های پیشین مبنی بر تبعیت از اسلام
- ۲- قرآن کتاب مهیمن و ناسخ ۳- محمد پیامبر جهانی ۴- قرآن کتاب جهانی ۵- بشارت به اسلام در تورات و انجیل ۶- فراخوانی اهل کتاب به اسلام و توبیخ آنان ۷- اسلام شرط هدایت اهل کتاب ۸- عدم قبول غیراسلام ۹- تکفیر اهل کتاب ۱۰- نهی از تغییر دین (ارتداد) ۱۱- وعده عذاب برای اهل کتاب ۱۲- وعده پیروزی اسلام بر تمامی ادیان ۱۳- تحریف تورات و انجیل.

اشاره

مؤلف در پایان این فصل اشاره می‌کند که لازمة نسخ ادیان دیگر و

وجود انتخاب دین اسلام به عنوان دین صراط مستقیم، خروج پیروان
ادیان دیگر از صراط مستقیم است. لکن، اگر نور عالم‌تاب خورشید اسلام
بر دل‌های برخی نتابید و آنان نسبت به حقانیت اسلام جاهل نه جاحد
شدند، در صورت عمل به رسول باطنی خود، یعنی عقل و فطرت، از
انسان‌های معذور و دور از عذاب خواهند بود، بلکه می‌توانند در خوان وسیع
الهی نیز شرکت جویند که توضیح تفصیلی و ادلة آن را باید از موضع خود
پی گرفت.

«قرآن و پلورالیزم» تنها کتاب مستقلی است که
سعی می‌کند مقوله «پلورالیزم» را در قرآن جستجو کند.
این کتاب دارای سه فصل تحت عناوین مبانی قرآنی
انحصار صراط مستقیم به اسلام، قرآن و بردباری
مذهبی و اجتماعی و توهم دلالت قرآن بر پلورالیزم
دینی می‌باشد. نویسنده در فصل سوم تلاش می‌کند
مستندات قرآنی پلورالیست‌ها را به نقد بکشد. شاید
بتوان گفت فصل سوم مهمترین و اصلی‌ترین فصل
کتاب است که نیمی از حجم کتاب را به خود اختصاص
داده است.

نویسنده در این بخش ابتدا آیه موردنظر
پلورالیست‌ها را ذکر کرده و سپس برداشت و فهم آنها را
از آیه به اجمال بیان می‌کند و بعد می‌کوشد با استفاده از
کتب تفسیری شیعه از جمله المیزان به نقد تفسیر
پلورالیست‌ها بنشیند و توهم دلالت قرآن بر پلورالیزم

دینی را برملا سازد. پیش از پرداختن اجمالی به فصل‌های کتاب لازم است
چند نکته را یادآور شویم:

- ۱- به نظر می‌رسد اگر عنوان کتاب «قرآن و پلورالیزم دینی» بود
گویاتر می‌بود زیرا در اینجا بحث از پلورالیزم سیاسی و... نیست.
- ۲- از آنجا که هنوز کتاب مستقلی در باب نسبت قرآن و پلورالیزم
دینی نوشته نشده است تلاش حاضر قابل تقدیر است.
- ۳- کتاب از نظر کیفیت چاپ، طراحی، ویراستاری، ارجاعات و کتابنامه
خوب است.

تعریف پلورالیزم:

پلورالیزم در لغت به معنای تکرر و تعدد است. این اصطلاح برای
نخستین بار در حوزه کلیسا به اشخاصی اطلاق شد که دارای مناصب و
مشاغل متکثری بودند. اصطلاح پلورالیزم را اولین بار لوتر، در سال ۱۸۴۱م.
در کتاب مابعدالطبیعه خود وارد فلسفه کرد. با این همه، اصطلاح مذکور در
فلسفه دین به معنای تأیید حقانیت ادیان مختلف به کار رفته است.

در ذیل به بعضی از قرائت‌های ارائه شده در این باره اشاره می‌شود:

- ۱- تکرر واقعیت ادیان، ۲- تعدد ادیان حق ۳- تنوع ادیان ناخالص ۴-

مؤلف برای اثبات مدارا و همزیستی مسلمانان با پیروان ادیان دیگر به بررسی برخی از آیات و سیره رسول اکرم (ص) و علی (ع) می‌پردازد که در ذیل به عنوان مورد بحث آیات و سیره پیامبر (ص) و علی (ع) اشاره می‌شود.

۱ - عدم اکراه در پذیرفتن اسلام ۲ - طرح گفتگوی منطقی با ادیان دیگر ۳ - نهی از استعمار و بندگی افراد نسبت به یکدیگر ۴ - دعوت به مدارا و نیکوکاری بر کافران

سیره پیامبر اسلام (ص):

مساوات مردم، دفاع از اقلیت‌های مذهبی، نهی از رنجاندن ذمی، احترام به جنازه یهودی، اولین منشور آزادی عقیده،

موضع و سیره امام علی (ع):

۱ - ابراز لطف و محبت به تمامی مردم ۲ - احترام و رعایت قوانین اقلیت‌ها ۳ - توجه و عنایت به اقلیت‌ها ۴ - پرداخت حقوق به مستندان اهل کتاب ۵ - بدرقه همسفر یهودی ۶ - تسامح و مدارا در برابر خوار رعایت حقوق اقلیت‌ها و مبنا قرار دادن اصل مدارا و تسامح، سیره عملی امامان معصوم (ع) و شماری از خلفا در طول تاریخ بوده است. رساله حقوق امام سجاد (ع) و انجام مناظرات و گفتگوهای امامان با مخالفان خود، گواه این مدعاست.

سنستی برخی ادعاها در خصوص عدم تسامح در اسلام

بعضی از فلاسفه غربی مانند جان هیک و به تبع آن بعضی از روشنفکران، اصل تسامح را با بینش «انحصارانگاری» ادیان ناسازگار می‌دانند و یا حداکثر آن را از باب ضرورت، ظاهرسازی و ترحم قلمداد می‌کنند.

در اینجا از گویندگان این‌گونه سخنان باید خواست به این پرسش‌ها توجه بیشتری کنند:

آیا دعوت قرآن به نیکوکاری به کفار و اهل کتاب، بر دفاع از حقوق اقلیت‌ها در قیامت و یا احترام آن حضرت به جنازه یهودی، سفارش امام علی (ع) به مالک در دوست داشتن قلبی مردم اعم از مسلمان و کافر از اظهار تأسف شدید و قلبی از تعدی به یک زن یهودی، بدرقه همسفر یهودی توسط آن حضرت و بسیاری موارد دیگر از باب مصلحت و تظاهر و... است؟

آیا اصول سیاست و حکومت دنیوی اقتضا نمی‌کرد که آتش خوارج در نطفه خاموش شود و اجازه فعالیت به آنها داده نشود و حقوق آنان از درآمدهای دولتی قطع گردد؟! و ده‌ها سؤال دیگر که با کاوش در کتاب الهی و احادیث و رفتار پیامبر اسلام (ص) و امامان (ع) هرگونه ابهام نسبت به اصل تسامح در اسلام را از بین می‌برد.

نویسنده در ادامه فصل اعترافات متفکرانی چون ویل دورانت، گوستاویلوبون، روبرتسون میشو، کوئت هانری، دی کاستری و آدام متز را در اهل تسامح بودن مسلمان ذکر می‌کند.

فصل سوم:

توهم دلالت قرآن بر پلورالیسم دینی

در قرآن کریم، آیاتی وجود دارد که در آنها سخن از تکثر شرایع، تصدیق ایمان اهل کتاب و توصیف آنان به صالحان و وعده پاداش و نفی عذاب از آنان رفته است.

پلورالیست‌ها برای مشروعیت قرآنی بخشیدن به تئوری خود، آگاهانه یا ناآگاهانه از برخی آیات که در ابطل پلورالیسم صراحت داشته چشم‌پوشی کرده و آیات مزبور را به نفع مدعی خود تفسیر کرده‌اند. اشتباه عمده و اساسی آنها عدم رعایت اصول و روش تفسیر قرآن است که در ذیل به بعضی از آن اصول اشاره می‌شود.

۱ - توجه و عنایت به مضمون، شأن نزول و صدر و ذیل آیه ۲ - توجه به کل قرآن ۳ - توجه به شارحان حقیقی

مؤلف در ادامه به بحث مستندات قرآنی پلورالیست‌ها پرداخته و سعی می‌کند با استفاده از آیات قرآن و آرای مفسران بزرگی چون شیخ طوسی، شیخ طبرسی، بیضاوی، محمدجمال‌الدین قاسمی، محمدجواد مغنیه و علامه طباطبایی آرای پلورالیست‌ها را به نقد بکشد. مستندات پلورالیست‌ها و نقد آنها در پی به اشاره می‌آید.

مستند یکم: اسلام مطلق در برابر خدا

گوهر و لب نظریه پلورالیسم، بر این نکته استوار است که حقیقت دین و اسلام که خداوند از آدمی می‌خواهد، عدالت، تسلیم و سر تعظیم فرود آوردن بر آستان قدسی حضرت حق است، اما اینکه آن در قالب آیین خاصی مانند یهودیت یا مسیحیت یا اسلام تحقق پیدا کند، تأثیری در ماهیت آن نمی‌گذارد.

نقد و نظر

در ارزیابی دلیل نخست پلورالیست‌ها، نکات ذیل درخور تأمل است:

۱ - انحصارگری در تفسیر اسلام

در اینکه اسلام در لغت به معنای تسلیم و خضوع است، تردیدی وجود ندارد. لکن نکته اساسی توجه به معنای استعمالی آن در قرآن مجید است. با تأمل در مجموعه آیاتی که در آنها واژگان اسلام و هم‌خانواده‌های آن به کار رفته است، می‌توان سه معنای ذیل را استنتاج کرد:

الف - معنای تکوینی. ب - تسلیم و خضوع در برابر خدا. ج - آیین خاص اسلام

۲ - سازگاری اسلام امت‌های پیشین با وحدت صراط مستقیم

اینکه قرآن امت‌های پیامبران پیش از اسلام را مکرراً مسلم و مسلمان می‌خواند، این به اعتبار حق انگاشتن ادیان پیشین در ظرف خود است. پس در نامگذاری امت‌های پیشین به اسلام از سوی قرآن، تردیدی وجود ندارد، لکن نکته مهم بقا و استمرار حقانیت آنان با ظهور آیین اسلام

است.

۳ - معرفه بودن کلمه «الاسلام» [در آیه شریفه «ان الدین عندالله الاسلام»] که بدین معناست که اسلامی خاص و معین مورد نظر است.

۴ - عدم توجه به آیات قبل

مدعای فوق، یعنی حصر اسلام در آیه به آیین حضرت محمد (ص) با نیم‌نگاهی به آیات پیشین آن روشن می‌شود.

۵ - عدم توجه به آیات بعد

پلورالیست‌ها در این آیه با برگزیدن قسمتی از آن وحذف عبارات بعد از آن و همچنین نادیده انگاشتن آیات بعد، درحقیقت دست به تحریف کلام الهی زده‌اند.

۶ - تحریف رأی مفسران

پلورالیست‌ها برای بالا بردن عده و عده و قالب دینی و تفسیری بخشیدن به نظریه خود در مستندات قرآنی خود، به تحریف کلام و نظر مفسران بزرگ روآورده و سعی نموده‌اند با نقل قسمتی از عبارات آنان در تفسیر اسلام به تسلیم مطلق، وانمود کنند که آنان نیز با تعمیم اسلام به تسلیم مطلق، طرفداران حقانیت ادیان دیگر هستند.

مستند دوم: تکثر ادیان، خواست خدا

دومین مستند قرآنی تکثرگرایان، نسبت دادن تکثر ادیان و صراط‌ها به خواست و اراده خدا است

نقد و نظر:

اشکال عمده در استناد تکثرگرایی به ادیان فوق عدم توجه به مضامین آیات پیشین و پسین است.

مستند سوم: استعمال صراط مستقیم به صورت نکره

در باور پلورالیست‌ها، قرآن از «صراط مستقیم» به صورت مطلق و نکره سخن می‌گوید که مقصود از کاربرد آن به صورت نکره ابلاغ این نکته است که هر پیامبری برای خود و امتش یک «صراط مستقیم» دارد و ما با کثرت پیامبران و یا لااقل پیامبران صاحب شریعت، نه با یک صراط مستقیم، بلکه با صراط‌های مستقیم مواجه خواهیم بود. در اینجا به برخی از آیات مستند کثرت‌گرایان اشاره می‌شود:

أ - اِنکَ عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ^۱

ب - اِنکَ لَمِنَ الْمُرْسَلِیْنَ عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمًا^۲

نقد و نظر:

دلیل فوق یکی از دلایل ضعیف کثرت‌گرایان است که نشان می‌دهد آنان به معنای صراط مستقیم توبه نکرده‌اند و بین تنوین تکبیر و تفخیم خلط کرده‌اند مضافاً اینکه این سخن آنان مورد نقض دارد و قرآینی بر خلاف آن وجود دارد.

مستند چهارم: توحید و عمل صالح، ملاک هدایت

چهارمین مستند قرآنی کثرت‌گرایان، تمسک به اطلاق آیاتی است که در آنها ملاک هدایت و رستگاری تنها به سه اصل کلی یعنی ایمان به خدا، معاد و عمل صالح بسنده شده است و قیود دیگر از قبیل تدین به دین خاص مانند اسلام، اصلاً مورد توجه و اعتبار قرار نگرفته است.

نقد و نظر:

تحلیل آیه ۶۲ سوره بقره:

«ان الذین امنوا والذین هادوا والنصارى والصابئین من امن بالله والیوم الاخر و عمل صالحاً فلهم اجرهم عند ربهم و لا خوف علیهم و لا هم یحزنون»^۳

در تحلیل آیه مزبور، تأمل در نقاط ذیل سستی مدعای کثرت‌گرایان را روشن می‌کند:

أ - توجه به شأن نزول (تأیید ایمان پیش از اسلام)، ب - رفع توهم ملاک بودن عناوین، ج - تفسیر معنای ایمان به خدا، د - تفسیر معنای عمل صالح، ه - تفسیر با آیات دیگر

تحلیل آیه ۱۷۷ سوره بقره:

لیس البر ان تولوا وجوهکم قبل المشرق والمغرب ولكن البر من امن بالله والیوم الاخر... اولئک هم المتقون»^۴

آیه فوق نیز نمی‌تواند مؤید پلورالیسم باشد. برای اینکه اولاً این آیه درباره اختلاف اهل کتاب و مسلمانان درباره قیله مسلمانان است که اهل کتاب عبادت مسلمانان به سوی قیله نخستین یعنی بیت المقدس را مورد تردید و نقد قرار می‌دادند. آیه برای پاسخ به آن نازل شد.

مستند پنجم: تمجید اهل کتاب و وعده ثواب و دوری از عذاب

یکی دیگر از مستندات قرآنی پلورالیست‌ها، تمسک به آیاتی است که ظاهر آنها به تمجید و توصیف اهل کتاب پرداخته و احیاناً آنان را مؤمنان واقعی و اهل عبادت و جنت و دور از عذاب الهی وصف کرده است

تحلیل و ارزیابی

آیات فوق از مستندات بسیار ضعیف کثرت‌گرایان به شمار می‌آید و اشکال اساسی آن، عدم توجه به مضامین آیات مزبور و همچنین چند آیه ماقبل و مابعد آن است که توجه به نکات و تفاسیر ذیل، ضعف آن‌ها را روشن می‌کند:

أ - مؤمنان اهل کتاب، منتظران و گرویدگان به اسلام ب - اخبار از گذشته ج - اهل کتاب و مسلمانان د - اهل کتاب صالح و غیرمعاند .

پانوشته‌ها:

۱ - زخرف / ۴۳ .

۲ - یس (۳۶) / ۳ - ۴ .

۳ - بقره (۲) / ۶۲ .

۴ - بقره (۲) / ۱۷۷ .